

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2023
Yıl 13, Sayı 1, ss.7-31.

Journal of Individual & Society
December 2023
Year 13, Issue 1, pp.7-31.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1376388>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 15.10.2023

Submitted: 815.10.2023

Kabul Tarihi: 04.11.2023

Accepted: 04.11.2023

Atıf Bilgisi / Reference Information

Alkış, S. (2023). Cemil Meriç'in Düşünce Dünyasında Toplum, İnanç ve Ahlak Varlığı Olarak İnsan -Kısa Bir Değerlendirme. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), ss.7-31. DOI:10.20493/birtop.1376388

CEMİL MERİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TOPLUM, İNANÇ VE AHLAK VARLIĞI OLARAK İNSAN - KISA BİR DEĞERLENDİRME¹

HUMAN BEING AS A SOCIETY, FAITH AND MORAL BEING IN CEMIL MERIC'S WORLD OF THOUGHT – A BRIEF EVALUATION

Sümeyye ALKIŞ

Yüksek Lisans öğrencisi, İnönü Üniversitesi

alkissumeyye3@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0693-6005

Öz

İnsan, tanımı oldukça zor ve çetrefilli denilebilecek yapıya sahip bir varlıktır. İnsan üzerine yapılan araştırmalar, özellikle Eski Çağ'dan başlamakla birlikte, etkisini günümüzde daha çok arttıran önemli bir süreci oluşturmaktadır. Bu araştırmalar neticesinde her bilim dalı insanı kendi açısından değerlendirmiş bu da onun hakkında ortak bir tanıma ulaşılmasını zorlaştırmış belki de engellemiştir. Bu çalışma, "insan"ın Cemil Meriç'in düşünce dünyasındaki anlam

1 Bu çalışma, "Cemil Meriç'in Düşünce Dünyasında İnsan" başlıklı Yüksek Lisans tezimizden faydalanarak üretilmiştir.

ve konumunun ne olduğunu ortaya koyma çabasının bir ürünüdür. Bu doğrultuda konu; insanın doğal bir varlık olarak anlamı ve mahiyeti, fert ve toplum ilişkisindeki durumu, kültür ve medeniyet karşısındaki konumu ile ahlak ve inanç zeminindeki duruşu çerçevesinde irdelenerek Cemil Meriç'in insan tasavvuru bütüncül bir tarzda farklı boyutlarıyla tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Cemil Meriç, insan, kültür, irfan.

Abstract

Human beings are entities that have a structure that is quite difficult and complicated to describe. Research on human beings, especially starting from the Ancient Age, constitutes an important process that increases its impact even more today. As a consequence of this research, scientists from different branches of science have evaluated human beings from their point of view and this has made it difficult, perhaps even prevented from reaching a common definition of human beings. This study is an output of the effort to reveal the meaning and position of “human beings” in Cemil Meriç's world of thought. In this respect Cemil Meriç's conception of human beings' will be discussed from different aspects in a holistic manner by examining the subject within the framework of meaning and nature of human being as a natural being, its situation in the relationship between individuals and society, its position against culture and civilization and within the stance on morality and belief.

Key words: Philosophy, Cemil Meriç, human, culture, understanding.

GİRİŞ

İnsanın, var olanlara yönelik merakı; onu bilme, öğrenme ve anlama istenci, varlığın esas mahiyetini kavramaya yönelik bir çabadır. Tüm bunların araştırılması ve sorgulanması ise, insanın kendisine özgü olan “akıl” sayesinde mümkündür. Zira insan, akılı sayesinde olayların ve olguların mahiyetini, neden ve nasıl meydana geldiklerini vs. sorgulayarak, yaşamına belirli bir yol ve yön tayin eder. Bu noktada akıl,

gerek *kalitatif* (nitel) gerekse *kantitatif* (nicel) anlamda, insanın yaşam serüveninde kendisine belirli bir ölçü ve nizam kazandırır.

Onun bütün yapıp etmeleri, kendi arayış ve gayretinin bir neticesidir. Bu yüzden insan hayatının gerek geçmiş çağlarda gerek günümüz anlayışında ve gerekse de gelecek dönemlerde bu şekilde ilerlemeye devam edeceği söylenebilir. Dolayısıyla felsefe, “özellikle de yüzyılımızın son elli yılı içinde insana, onun varlık yapısında ortaya çıkan problemlere, kozmostaki yerine yönelir” (Mengüşoğlu, 2015, s. 19). Bu bağlamda felsefe, tüm var olanları, anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde hareket ederek her şeyi sorgulama etkinliğinde bulunur. Sözelimi, evrenin ana maddesinin ne olduğu sorgulanmaya başlandığı İlk Çağ'dan bu yana, ilginin insana ve onunla alakalı her şeye; “dine, siyasete, ahlaka, adet ve geleneklere, kültüre” yönelen bir portre çizildiği görülür (Arslan, 2009, ss. 10-11).

Bu minvalde Cemil Meriç'in, insan ve edimlerinin tüm bu aşamalarda kendisini nasıl tanımladığına ve konumlandığına kısaca bakılacaktır. Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekirse Meriç, gerek eserlerinde gerek yazılarında ve gerekse öne sürdüğü fikirlerinde, açık seçik bir biçimde insan tanımını ortaya koymasa da yazılarından ve düşüncelerinden hareketle onun, insana ilişkin düşünceleri anlaşılmalı ve kısaca aktarılmaya çalışılacaktır. Onun düşünce dünyasında insan, diğer tüm yaratılanlar içerisinde farklı bir şekilde incelenmesi gereken varlıktır ancak yalnızca bir tarafı ile değil bütün yönleriyle birlikte araştırılmalıdır. Yine Meriç'e göre her ilim, insanı kendi açısından ele alıp tanımlamaya çalıştığı için, binlerce ciltte açıklanıyor gözükmesine rağmen insanı “bütünlüğü” ile ifade eden bir tanım bulunmamaktadır (Meriç, 2019a, s. 322). Dolayısıyla Meriç'e göre insan, bütünsel bir şekilde ele alınmalı ve tanımlanmalıdır.

İNSANIN ANLAM VE MAHİYETİ

Esas olarak “insan nedir?” suali felsefenin gündeminde hep var olmuş ve üzerine pek çok araştırma, çalışma yapılarak onun nelğine ilişkin birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. İnsanın anlam ve

mahiyetine yönelik yapılan çalışmalardaki farklılıklar, onun varlık yapısının nasıl olduğuna ilişkin ortaya konulan görüşler üzerinde ortak bir uzlaşma sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu hususta, etik ve felsefi antropoloji alanındaki araştırmalarıyla tanınan Max Scheler (1874-1928), insanla ilgilenen bilimlerin sayısındaki artışa dikkat çekerek, bu bilimlerin ne kadar önem taşıdıkları fark etmeksizin, insanı anlama ve tanımlama yolunu kapatarak onu çıkmaza sürükleyen bir yapıya dönüştürdüğünü belirtir (Scheler, 1998, s.12). Ayrıca o, insanın “olmakta olan bir varlık” olarak kendi gerçekleştirdiği eylemleri ile şekillenerek var olduğunu ifade eder (Scheler, 1998, s. 7).

İnsan her şeyden evvel, kendisini herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan hür bir şekilde biçimlendiren bir canlı olmanın yanında, varlık şeklinin nasıl bir yapıya sahip olacağı hakkında farklı istençlerde bulunan ve bunu belirleme yetisi olan bir canlıdır (Akarsu, 1987, s. 165). O, “bilinç”, “isteme” ve “karar verebilme” yönleri ile kendine özgü nitelikler barındırmaktadır. Bu özellikler onu öteki canlılardan farklılaştıran önemli unsurlardır. Ancak insan, ne sadece biyopsişik ne sadece biyolojik ne de onu sadece belirli bir tarafı ile inceleyen bilimlerin öne sürdüğü gibi tek yönlü bir varlıktır. O, bütün bunlar dâhilinde “bütünlükçü” bir çerçeveden hareket ederek incelenmesi önem taşıyan bir canlıdır. Çünkü insan, bahsedilen belirli özellikleri dışında, manevi değerler alanı ile de kendi benliğini ve varlığını özel kılan bir niteliğe sahiptir. Bu anlamda, insanı inceleyen bilimlerin, onu, sadece bedeniyle tanımlanabilecek bir varlıkmişçasına değerlendirmeye çalışmaları, esasında “Batı tekniğinin” her açıdan, insana yönelik ortaya koyduğu “tek yanlı” ilgi ve tavrı neticesinde oluşan bir durumdur (Scheler, 1998: 78). Dolayısıyla insanın ne’liği incelenirken onun bu özelliğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Aynı hususta Mengüşoğlu’nun düşüncesine göre; şayet, insan hakkında kapsamlı bir varsayım elde edilmek isteniyorsa bu, onu tek yönüyle inceleyen yaklaşımların aksine ancak ve ancak ona ilişkin “bütünlükçü” bir yaklaşım tarzı ile mümkün olabilir. Bu bağlamda o, insanın “varlık şartları” ile beraber incelenmesi gerektiği fikrini savunarak,

“insanın biyolojik özelliklerinden, iç hayatından, ruh ile beden arasındaki ilişkiden, süje veya bilinç alanlarından değil, insanın somut varlık-bütününden, bu varlık-bütününde temelini bulan varlık-koşullarından, fenomenlerinden hareket edilmesi” gerektiğinin altını çizer (Mengüşoğlu, 2015, s. 19). Bu doğrultuda Mengüşoğlu Scheler’i, insanın “neliğini” açıklarken onu, kendi belirlediği geist, bilinç, zekâ, vb. kavramlar çerçevesinde inceleyerek genel bir kanıya varma çabasını da eleştirir. Ona göre, insanın hayvan ile karşılaştırıldığında ondan farklı olarak varlık şeklinin nasıllığı incelenirken o, Scheler’in veya diğer bilim dallarındaki düşünürlerin öne sürdüğü gibi tek yönlü ve göreceli bir bakış çerçevesinde değil “bilimsel”, “deneysel araştırmalar” zemininde “bütünsel” bir yaklaşımla ele alınarak açıklanması gereken bir varlıktır (Mengüşoğlu, 2015, s. 14). Dolayısıyla Mengüşoğlu için soyut, manevi birtakım sözcük ve kavramlarla, doğru ve bütüncül bir insan tanımını ve ayırımına ulaşamaz.

Kısaca, insana ilişkin öne sürülen fikirlerden de anlaşılacağı gibi o, devamlı hareket halinde olan bir varlıktır. Tıpkı yeni doğan bir bebeğin zamanla büyümesi, gelişmesi, çocukluk hâli, yetişkinlik hâli ve son olarak yaşlılık hâli dikkate alındığında bu durum açıkça görülmektedir. İşte bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde o, sosyal ve kültürel manada değişmekle beraber düşünce yapısı olarak da aynı kalmamakta ve yenilenmektedir. Dolayısıyla her bir insan tekine özgü akıl, düşünce, duygu ve bunları dile getirme, sunma biçimleri farklı olduğu için insanın tanımı hakkında ortak bir duruş sergilenemediği belirtilebilir.

Cemil Meriç, biyoloji biliminin insanı yalnızca canlı bir varlık şeklinde incelediğini söyler (Meriç, 2018b, s. 45). Ona göre insan, diğer tüm yaratılanlar içerisinde farklı bir şekilde incelenmesi gereken varlıktır ancak yalnızca bir tarafı ile değil bütün yönleriyle birlikte araştırılmalıdır. Yine Meriç’e göre her bilim, insanı kendi açısından ele alıp tanımlamaya çalıştığı için, binlerce ciltte açıklanıyor gözükmesine rağmen insanı bütünlüğü ile ifade eden bir tanım bulunmamaktadır (Meriç, 2019a, s. 322). Oysaki insan, öne sürülen görüşlerden de anlaşılacağı üzere, tek bir yanı ile değil, bütün taraflarıyla dikkate alınıp incelenmesi gereken

bir canlıdır. Dolayısıyla insanın ne olduğu açıklanmaya çalışılırken, yukarıda değindiğimiz “bütünlükçü yaklaşım” fikri ile Meriç’in bu düşüncesinin benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür.

Meriç “insan ilimleri”nin, insanın kendisi olmasını sağlayan düşünce ve duygu âlemi üzerine yoğunlaştığını belirtir (Meriç, 2018b, s. 45). Dolayısıyla o, insanı insan yapan etkenlerden bahsederken onun “düşünce” ve “duygu” tarafının önemine vurgu yapar. Yine Meriç, “insan denen meçhulün” evrendeki en garip serüvenlerden birisi olduğunu belirtir ve onun, bilinen canlılar içerisinde düşünme becerisi olan tek varlık olduğuna işaret eder (Meriç, 2019a, s. 112). Onun düşüncesine göre insan, zekâsı sayesinde ilerleme kaydetmektedir ve bu nedenle içinde bulunduğu tüm alanlarda başarı, daima insanla birlikte olacak bir şeydir (Meriç, 2018b, s. 31).

Meriç’e göre, fiziki âlemde “determinizm” hâkimdir ancak insan dünyasında ise özgürlük egemendir (Meriç, 2018b, s. 34). O, bu yönüyle kendi yaşamında gelişen olaylara, durumlara yön verme yeteneği ve sorumluluğunu taşır. Zira Meriç’in düşüncesinde insan, “irade sahibi” bir canlıdır (Meriç, 2018b, s. 33). Ayrıca Meriç’in, insanı inceleme şekli çevresinden tamamen bağımsız olmayan, aksine çevreden aldığı etkiler kapsamında tepkiler ortaya koyan ve bu çerçevede kendisini ve etrafını şekillendiren bir varlıktır. Bunu, Meriç’in kendi yaşamında ve yaşadığı olaylar, gelişmeler üzerinde de görmek mümkündür. Üstelik Cemil Meriç’in, Marx’ın öne sürdüğü, insanı kendisi yapan asıl şeyin onun dış dünya ile birlikte karşılıklı olarak etkileşime girmesi ve bununla birlikte değişmesiyle oluşan bir yapı olduğu fikriyle de benzer görüşte olduğu belirtilebilir (Meriç, 2018b, s. 206). Dolayısıyla Meriç’e göre insan, içinde bulunduğu çevreyi etkileyen ve aynı zamanda da ondan etkilenen önemli bir varlıktır.

Genel olarak Meriç, yazı hayatına başladığı ilk andan itibaren kendi yaşadığı ve gözlemlediği durumlar dâhilinde yukarıda da değindiğimiz üzere net, açık seçik bir insan tanımını yapmasa da bütün yazılarında insan ve onun yapıp etmelerinin etkileri, sonuçları olduğu söylenebilir. Ayrıca Cemil Meriç’in, Scheler ve Mengüşoğlu’nun çalışmalarını

okuyup okumadığı bilinmemekle beraber, yazılarından, düşüncelerinden anladıklarımızı kendi gözlemlerimiz çerçevesinde değerlendirdiğimizi belirtmekte yarar vardır. O hâlde denilebilir ki Meriç, Scheler'in yaptığı gibi insanı sadece "geist"² varlığı şeklinde tek yönden değerlendirmek yerine, insanın insan olmasını sağlayan ve onu şekillendiren; kültür, inanç, dil, ideoloji, medeniyet, toplum vb. kavramlar çerçevesinde incelemeye çalışır. Bu bakımdan Scheler ile insanı belirli bir kavram çatısı altında inceleme yönünden benzerlik gösterse de onu ele alma noktasında ayrılmaktadır. Mengüşoğlu ise insanı, belirli bir kavram kümesi etrafında soruşturmak yerine onu, somut bir bütünsellik ile varlık şartları çerçevesinde ve deneysel araştırmalar kapsamında incelemek gerektiğini savunur.

Özetle Meriç'in insan hakkındaki düşünceleri kısaca böyle toparlanabilir. Ayrıca onun düşüncesinin seyrinde sabit, durağan bir çizgi olmadığını da söylemek mümkündür. O, düşüncenin çok boyutluluğuna inanan ve ortaya konulan, öne sürülen fikirlerin yeni ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilebileceğini kabul eden bir düşündürdür. Ona göre, nasıl ve neden dünyaya geldiği anlaşılamayan insan, içinde bulunduğu âlemde aç kalmadan yaşamını sürdürebilmek için, kendi kendini dahi yok eden garip bir canlıdır (Meriç, 2019a, s. 111). Bu bağlamda o, her türlü felaket karşısında sabırla hareket etmekle birlikte, söz konusu kendi yaşamı olduğunda elindeki tüm imkânları, sınırları zorlayan bir varlıktır.

FERDİYET VE TOPLUMSALLIK BAĞLAMINDA İNSAN

İnsanın canlı bir varlık olarak kendisini bilmesi ve tanıması, bireysel ve toplumsal manada karşılıklı ilişkiler çerçevesinde anlam kazanır.

- 2 *Geist* sözcüğünün "oluşumunu izlemek" ve köken olarak nereden geldiğini bilmek önemlidir fakat kelimenin taşıdığı manaları burada tek tek açıklamak makul ve yeterli değildir. Zira kavramın anlam ve muhtevasının, farklı dönemlerde farklı bakış açılarından hareketle ortaya konulmaya çalışıldığı bilinir. Dolayısıyla konumuz bağlamında Macit Gökberk'in yaptığı genel açıklamaya bakacak olursak, ona göre: "Geist kavramının bir kökü naif bir düşünüştedir; ikinci kökünü yeniplatoncu 'emanation' -türüm- kavramında bulabiliriz; üçüncüsü de Kant'ın 'transcendentale Apperception' -ya da transsendental bilinç- kavramıdır..." (Gökberk, 1961, s. 26).

Çünkü insan, yaratılışı ve özü itibarıyla doğa karşısında yalnız hâlde yaşayabilmesi söz konusu olmayan bir canlıdır. Onun fert olarak hayatını idame ettirebilmesi, içinde bulunduğu toplumda yaşamını kolay kılan her türlü imkân için ortaklaşa hareket etmesini gerektirir. Dolayısıyla insan ve insanlardan oluşan toplum denilen bütün, birbirinden ayrı, bağımsız değildir. Bu bağlamda insanın, hem doğada bulunan diğer canlılardan gelebilecek tehlikelere karşı kendisini savunabilmesi hem de gereksinimlerini daha kolay bir şekilde giderebilmesi, onun başka insanlarla birlikte yaşamasını gerekli ve mecbur kılar (Meriç, 2020, s. 151). Bu nedenle insan, Meriç'in düşüncesine göre başka insanlarla bir arada yaşaması zorunlu bir canlıdır.

Meriç'in düşüncesine göre, felsefenin oluşmasındaki esas etken ferдин bizatihi kendisidir (Meriç, 2018b, s. 114). Çünkü her bir insan tekinin ifade ettiği ve kendisini, içinde yaşadığı toplumu temsil eden farklı düşünce şekilleri ve değer yargıları söz konusudur. İşte bu çeşitliliğin bir tezahürü olarak felsefe, birey nezdinde kendisini farklı görüşlerle temsil eden bir disiplindir. Fakat Meriç'in bu görüşü ile toplumu tamamen karşısına aldığı da söylenemez. Zira onun için “fert, sadece bir mozaiğin içinde yer alır” ve “grubun içinde eriyerek”, “eridiği ölçüde de mevcut olur” (Meriç, 2018b, s. 212). Bu bağlamda fert, var olan bir bütünü oluşturan parçalardan yalnızca birisidir ve bu bütün içerisinde, onun varlığıyla birlikte anlam ve önem kazanır. O hâlde denilebilir ki Meriç için ferдин önem kazanmasındaki esas etken, onun belirli bir topluluk içerisinde “erimesiyle” kendi alanını var etmesidir. Bu yüzden birey, topluluk içerisinde erimiştir (Meriç, 2018b, s. 364). Bu anlayış doğrultusunda denilebilir ki insan, toplumun belirlediği normları bilerek hareket etmeli ve bu normlardan yararlanarak toplumun ilerlemesine, gelişmesine de katkıda bulunmalıdır (Meriç, 2018b, s. 211). Fakat tüm bunlara rağmen fert kendisini toplum ile birlikte belirli bir ahenk, nizam ve uyum çerçevesinde şekillendirse de var olmasının esas koşulunu toplum ile ortaya koymamalıdır. Çünkü o topluluğu, kalabalığı oluşturan da ferдин bizatihi kendisidir. Dolayısıyla, düşüncenin harekete geçme, gelişme noktası bireyin kendisinden başlar ve her konuda yeni bir fikir öne sürmek de ilk olarak yine fert ile birlikte mümkün olmaktadır

(Meriç, 2020, s. 295). Bu anlamda Cemil Meriç'in, fert - toplum ilişkisinde ferdi önceliğini söylemek mümkündür.

Meriç'in düşüncesine göre, "düşünen ve yaratan kalabalık değil üstün-ferttir" (Meriç, 2020, s. 126). Görüldüğü gibi fert üzerine yoğunlaşan Meriç, onu toplum karşısında tamamen üst bir mertebeye yerleştirerek, her şeyi var eden merkezi bir nokta olarak değerlendirir. Ona göre fert, çoğulların oluşturduğu bir düzende değil, kendi ortaya koyduğu ve yarattığı düzlemde eyleyen ve anlam kazanan bir varlıktır. Bu yüzden tek tek bireylerin oluşturduğu her yapı, toplumun dışında ayrı ve önemlidir. Bütün bu düşüncelere rağmen Meriç'in, "cemiyetin ferdi, ferdi de cemiyetin içinde olduğu belirten, cemiyetten ayrılan ferdi aynı zamanda kendi varlığının büyük kısmından da ayrıldığını belirten Bergson" gibi, her ikisinin de tam anlamıyla birbirinden kopamayacağını ve birbirini dışlayamayacağını düşündüğü söylenebilir (Bergson, 1967, akt. Atalay, 2018, s. 188). Dolayısıyla hem cemiyet hem de fert birbiriyle belirli bir denge çerçevesinde uyuma ve anlaşma halindedir. Yine onun düşüncesine göre, insanın kaderinin şekillenmesinde etkili olan belirleyici unsur toplum ise de, tamamen ona teslim olduğu vakit "denizdeki herhangi bir dalga" misali olmaktan öteye gidilemeyeceğinin de altını çizer (Meriç, 2019a, s. 224).

Meriç'e göre toplum, her ne kadar ferdi ölçüsüz ilerleyişinin gerekliliğine göre onu eğitmeye çalışsa da beraberinde, onun kendine göre bir fikir ve ruh dünyasının olduğunu göz ardı ettiğini düşünür (Meriç, 2020, s. 90). Dolayısıyla o, her ne kadar fert ve toplumun belirli bir noktada birbirine muhtaç oldukları öne sürse de, toplumun ferde karşı olan tavrına, tutumuna ve onu bütünüyle kendi içinde eritip sindirme istencine, karşı çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü onun için fert, içinde yaşadığı toplumdan ayrı bir şekilde anlam ifade edebilmektedir.

Ona göre "ferdi her hareketi, hatta son tahlilde hayatının bütünü, bir kararlar zincirinden ibarettir ve ruh bu kararlar sayesinde kendi kaderini inşa ederek hayatına bir mana kazandırır" (Meriç, 2020, s. 246). Bu yüzden ferdi, toplumda hazır bulunan normlar çerçevesinde şekillenirken aynı zamanda onun da kendi kararlarını verebilecek yetkinlikte

olabileceğini düşünerek hareket etmek gerekir. Zira fert, kendi hayatına ve yaşamına belirli bir çerçevede kendisi yön tayin edebilir. O, toplum tarafından “keskin hatlarla” değiştirilip, dönüştürülmemelidir.

Meriç’in düşüncesine göre, “cemiyet ferdin bütün soluk alma ve gelişme imkânlarını elinden aldıktan sonra, ‘sen hastasın dostum’, ‘senin komplekslerin var’ diyerek onu iteler” (Meriç, 2019a, s. 142). Ferdin her hareketini şekillendirmeye çalışan ve bunu da başaramayınca onu bu şekilde ötekileştiren toplum, Cemil Meriç için daima geri planda kalması gereken bir yapıdır. Kendi yaşamından da bunları deneyimleyen Meriç için, bu düşüncelerin anlamsız olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü o, henüz daha çocukluk dönemlerinden itibaren içinde bulunduğu toplumun baskılarını, ötekileştirme çabalarını, onu yalnızlığa itecek her davranışı onaylayan tavrını, bizatihi deneyimleyerek yaşar. Onun düşüncesinde toplum denilen bütün, fertten sonra gelir ve fert, daima her meselede ilk öncülü oluşturur. Kendine ve topluma yarar sağlayacak olan şeyleri düşünmek mecburiyetinde olan fert için esas olan yine kendisidir. Bu hususta Meriç, fertleri atomlara benzeterek herkesin ayrı ayrı kendi çıkarını gözetmek durumunda kaldığını; bu ferdiyetçi anlayışın ise kapitalizmin temelinde yer alan bir düşünce olduğunu belirterek, kapitalizmin toplumu değil ferdi ön plana çıkardığını düşünür (Meriç, 2018b, s. 395). Bu kapsamda fert, kendi istenci doğrultusunda özgürce hareket edebilmek için, kendisini toplumdan koparmamakla birlikte aynı zamanda ona tamamen tabi olmamalıdır. Zira yukarıda da söz edildiği üzere fert ve toplum belirli bir ölçü çerçevesinde bir arada yaşaması zorunlu yapılarıdır. İşte bu zorunda olma durumu, ferdin tamamen toplumdan kopmamasını, onunla belirli bir dereceye kadar etkileşim halinde olmasını gerektirir. Öte yandan toplum, daima belirli yaşam dinamikleri çerçevesinde eylemekte ve ilerlemektedir. Bireyin bunu bilerek hareket etmesi, menfaatleri açısından kendisine en az boyutta zarar verecek ve en fazla sayıda yarar sağlayacak durumların tespiti açısından kolaylık sağlar.

Özetle, Cemil Meriç’in insana bakışı ve yönelişi, fertten topluma doğru ilerleyen ve merkezinde bireyin olduğu bir yapıya tekabül eder.

Ona göre, insan denen varlığa ulaşmak ve ne olduğu anlaşılacak isteniyorsa şayet, bu sadece fertten başlayarak onun olduğu bütün alanlarda işe koyulmakla mümkün olabilir. Bu hususta fert, Meriç'in insan anlayışının temelini oluşturur. Fakat ne durumda olursa olsun fert, tamamen toplumdan da soyutlanamaz. Aksine, belirli bir dereceye kadar onunla kaynaşmak mecburiyeti ve ehemmiyeti taşır.

KÜLTÜR VE MEDENİYET BAĞLAMINDA İNSAN

“*Kültür*” sözcüğü de tıpkı insan kavramının tanımlanmasında olduğu gibi tarifi oldukça karışıklık ve farklılık ihtiva eden bir sözcüktür. Kelimenin bu manada geçmişten günümüze üzerinde ortak bir uzlaşma sağlanamayan yapıda olduğu bilinmektedir. Çünkü kavram, her toplum ve uygarlık içinde, bulunduğu coğrafyanın kendisine sağladığı imkânlar çerçevesinde değerler üretir. Kültür sözcüğü de bu değerler dünyasında kalan ve ondan etkilenerek kendisini yeniden oluşturan bir kavramdır.

Cevizci, kültürü, “insan toplumunun biyolojik olarak değil de sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü” şeklinde tanımlayarak, simgesel yaygın yapıtlar veya niteliklerin tümünün kültür kavramının tarifini oluşturduğunu belirtir (Cevizci, 1999, s. 536). Aynı hususta Mengüşoğlu, düşüncelerini İnsan Felsefesi adlı çalışmasında şöyle dile getirir:

“Gerçekten kültür birinci derecede ulusaldır; varlık yapısı bakımından ulustan ulusa değişir; ve yaratıcısı olan ulusun özelliğini gösterir. Bundan dolayı insanlığın bir kültür birliğinden değil, ancak kültürlerin çokluğundan, çeşitliliğinden konuşulabilir. Çünkü her ulusun kendine has bir kültürü vardır. Kültürün bu nitelikleri, onun varlık - yapısının bir sonucudur. Böylece ancak aralarında az veya çok bir uygunluk veya bir ayrılık bulunan kültürlerden, kültür çevrelerinden konuşulabilir; örneğin, ‘Batı Avrupa kültür çevresi’ içine giren bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bir İtalyan, bir Hollanda kültüründen söz edilebilir. Öte yandan bir Türk, bir İran, bir Arap, bir Çin, bir Hint, bir Meksika kültürü vardır. Hem bu kültürlerin kendileri arasında, hem de onlarla Batı Avrupa kültürleri arasında büyük bir fark vardır” (Mengüşoğlu, 2015, s. 45).

Nermi Uygur da bu konuda düşüncelerini dile getirir ve ona göre, nasıl ki bir balığın hayat bulmasında etkili ve önemli olan alanı “su” oluşturuyor ise, insanın da yaşamını sürdürebilmesinde ve devam ettirebilmesindeki esas ortamı “kültür” oluşturmaktadır (Uygur, 2018, s. 103). Bu doğrultuda farklı düşünürlerce ortaya konulan kültür tanımlamalarına bakıldığında, genel olarak kavramın toplumdan topluma değiştiği, belirleyici olan etkenin ise her toplumda oluşan farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

Cemil Meriç öncelikle her konuda daima kelimelerin ciddi olarak manasını bilmek, kavramak ve hudutlarının ne olduğunun belirlenmesi gerektiği fikrinden yanadır. Dolayısıyla o, kültür denildiğinde neyin kastedilmek istendiğinin apaçık bir şekilde ortaya konulmasını ister. Ona göre, “gerçek kültür bir tutkudur, insana inanış ve kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuştur” (Meriç, 2019b, s. 14). Yine onun düşüncesine göre kültür, “insanın kendi kendini fethidir” ve evrende “hümanizmanın” oluşmasında önemli bir rol oynayan mefhumdur (Meriç, 2019b, s. 14). Bu bağlamda kültür, Meriç için insan ile beraber anlam bulan ve onunla birlikte bütünlük kazanarak ortaya çıkan bir sözcüktür. Ayrıca o, kültürün tanımlanmasından bahsederken insanın içinde bulunduğu zamanı, geçmiş ile birlikte güçlendirerek ayakta tutması gerektiğini belirtir. Zira Meriç, özellikle belirli bir kültür yapısının oluşmasında ve ilerlemesinde “tedrici” bir yaklaşım tarzının gerekli ve önemli olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onun için kültür, bugünü geçmiş ile birlikte güçlendirmek manasını taşımaktadır. Yine Meriç’in düşüncesine göre kültür, Avrupa kökenli bir sözcük olması sebebiyle yabancıdır ve bu yönüyle o insanımız için cazip, çekici bir anlam ifade etmektedir (Meriç, 2020, s. 87). Oysaki gerçek anlamda bir kültür yapısından bahsedilecekse şayet bu, batının sunduğu kavramları, terimleri olduğu gibi benimsemekle değil, kendi kültürel değerlerimizden hareketle, onlardan kopmayarak mümkün olabilir.

Cemil Meriç kültürün, sabit tek bir anlamı olmadığını aksine onun her ülkede, coğrafyada farklı bir anlam ve muhtevaya büründüğünü belirterek, sürekli devinen ve değişime uğrayan bir yapı olduğunu belirtir.

Dolayısıyla kültür, onun için çeşitli anlamlar içeren ve farklı alanları temsil eden bir sözcüktür. O, bu devinim, temaşa ve “samimiyetsizlik” göstergesi ile batıya özgü ve onu temsil eden bir kavramdır. Bu noktada insan için önemli olan şey, sürekli dinamik hâlde olan bu kelimenin girdabına yakalanmamak ve onu kendi değerleri ile yoğurmak olmalıdır. Bu hususta Meriç, insanın içinde yaşadığı toplumdan, coğrafyadan kopamayacağını, koştığı zaman ise onun artık “okunmaz ve anlaşılmaz” olacağını vurgular (Meriç, 2005, s. 38). Dolayısıyla batının, modernleşme ve çağdaşlaşma çerçevesinde bir göstergeler yumağı olarak karşımıza sunduğu kültür ve ürünlerinin, türlü kılıf ve maskeler altında, insanı kendi değerlerinden koparmaya çalışan “bulanık” bir kelimeyi temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu ayrılmanın, kopmanın temel kaynağı ise Cemil Meriç’in önemle üzerinde durduğu gibi, batılılaşma sevdası uğrunda özelde bireyin, genelde ise toplumun kendi değerlerine yabancılaşarak, onu kendisi yapan unsurlardan uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bunun böyle sürmemesi yine insanın kendisine bağlı olan bir durumdur. Peki, bu nasıl bir şekilde sağlanabilir diye sorulduğunda ise Meriç için bunun en iyi şekli, insanın geçmişine sahip çıkmasıyla beraber aynı zamanda ona tümüyle tabi olmadan, eleyerek ve seçerek yeni olanı kabul etmek gerektiğidir (Meriç, 2020, s. 84). Ayrıca o, insanın birbirini daha iyi tanıdığı, belirli kalıplara hapsolmeden karşısındaki ile diyalog yapmaktan kaçınmadığı zaman, yetkin ve kusursuz bir “kültür”e sahip olunacağını da önemle altını çizerek. Tersî söz konusu olduğunda da tanıma oldukça muğlaklık içeren kültür kavramının, her konuda insanın yaşam alanında yıkımlara yol açabileceği söylenebilir.

Cemil Meriç, kültürü açıklarken onu “irfan” kavramı ile birlikte mukayeseli olarak ele almıştır. Beraberinde kültür kelimesinin farklı anlamlarda kullanılmasının nedenlerini, kendi düşünce dünyasından yola çıkarak ortaya koymaya çalışmıştır. İrfan derken neyi anlamamız gerektiği hususunda Meriç onun, bütünü kucaklayan bir kelime olduğunu ifade ederek, insanı farklı bir zeminde ele almak yerine onu ayırmayan, birleştiren bir kelime olduğunu belirtir (Meriç, 2019b, s. 14). Dolayısıyla irfan sözcüğü Meriç için daha genel, kuşatıcı ve bütünleştirici bir alana tekabül ederken, kültür kavramı daha hususi, tek boyutlu, bağımsız bir

alanı temsil eder. Bu bağlamda denilebilir ki kültür kavramı, geçmişten itibaren bir anlam karışıklığı içinde ilerlemekte ve farklı kelimelerin onun yerine kullanımları olduğu görülmektedir. Sözelimi, Meriç kavramın “irfan” kelimesi yerine geçmesinden söz ederken, zamanla irfanın bütün asillliğini ve önemini yitirdiğini, bunun yerine kültür sözcüğünün her alanda kendisini gösterdiğini belirtir (Meriç, 2022, s. 101).

Cemil Meriç irfanın, “insanı insan yapan vasıfların bütünü” olduğunu ve kültürün ise daha çok, insanın ekonomik anlamda elde ettiği “kanlı” zaferlerini saklamak amacı taşıyan bir örtü şeklinde olduğunu söyler (Meriç, 2019b, s. 33). Kültür kavramı genel olarak karşıladığı bu manalarla pek çok karışıklığa neden olmaktadır. Çünkü kavram, tıpkı “konulduğu kabın şeklini alan sıvılar” gibi sürekli değişip dönüşmekte ve farklı anlam kategorilerini temsil etmektedir. Oysaki kültür, Meriç’in de işaret ettiği üzere, o artık elde edilmiş malumatlar bütünü olarak değil, okunduktan sonra unutulup geride kalanlar şeklinde değil, “hayatı anlama ve yaşama tarzı” şeklinde anlaşılmalıdır (Meriç, 2020, s. 89). Kavram onun için, daha çok eski anlam ve muhtevaları ile “maziyi” ifade etmekle beraber, ona tabi olarak sürekliliğini sağlaması gereken bir yapıya karşılık gelir. Ancak kelimenin ulaştığı son nokta itibarıyla, onun artık bu yönünü tamamen kaybederek çeşitli anlamlar içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla kavram herhangi bir geleneği, göreneği, maziyi temsil ederek ilerlemekten ziyade, bulunduğu zamana, an’a göre şekil alan bir yapıya tekabül eder. O, bu yönüyle, içinde bulunduğumuz dünyanın bize kazandırdığı özelliklerin tümünü içeren ve yansıtan bir sözcüktür. Bu anlayış çerçevesinden hareketle denilebilir ki kültür, hakkında en az mutabık kalınan ve en çok görüş ileri sürülen bir kelimedir. Bunun nedeni de devamlı değişen dünyada insanın, gelişme ve ilerleme anlayışının gerisinde kalmayarak ona uyum sağlama çabası, onu kendisi yapan coğrafyanın kültürüne, değerlerine yabancı kalması ve bunun sonucunda da hızla ondan kopmasıyla gerçekleşen bir durum olduğu söylenebilir.

Kısaca Meriç’in düşüncesine göre “kültür” sözcüğü, “kaypaklığı, müphemiyeti” ile batıyı temsil eden, tanımlanması güç, “Avrupa’nın uydurduğu” sözcüklerden birisidir (Meriç, 2019b, s. 37) Üstelik Meriç

kendisine yöneltilen, “kültürün mü hizmetindesiniz, irfanın mı?” sorusuna cevap olarak; zamanında kendisinin de belirli bir dönemin insanı olarak “kültürün hizmetinde” olduğunu, batının düşüncelerini sunmaya çalıştığını ve detaylarla fazla ilgilendiğini belirterek, bu süreçte edindiği, topladığı malumatları artık okuyucusuna sunmak arzusuyla, kültürden ziyade “irfanla uğraşmak istediğini” söyler (Meriç, 2019b, ss. 33-34).

O, kültürün tanımını ve açıklamasını yapmaya çalışırken ilham aldığı kişilerin düşüncelerinden de yola çıkarak, kendisinin şu şekilde bir tarif ortaya koyabileceğini ifade eder: “Az veya çok kalıplaşan düşünüş, duyuş ve davranış tarzları; bu bütünü birçok insan öğrenir ve bölüşür. Böylece kültür, belli kişileri hem objektif hem de sembolik olarak başkalarından ayrı bir topluluk haline getirir” (Meriç, 2019b, s. 67).

Kısaca ortaya konulmaya çalışılan bu düşünceler çerçevesinde denebilir ki kültür; değişen, dönüşen değerlerle birlikte içerik ve anlam olarak aynı kalmayan, sürekli farklılaşan bir kavramdır. Muhtevası bu denli değişen sözcüğün karşısında yer alan insan, bulunduğu kültür daresinde, var olan niteliklerinin üzerine yenilerini katarak, farklı anlamlara, tanımlara bürünen bir varlıktır. Dolayısıyla kültür, ortaya çıktığı toplumda insanlar üzerinde sıfırdan inşaya başlamaktan ziyade, mevcut bulunan değerler ve durumlar üzerine eklemeler yaparak, farklılık kazandıran bir sözcüktür. Ayrıca onun bu özelliğinin, tanım olarak içerdiği bütün karmaşıklığına rağmen olumlu anlamlara da geldiği ifade edilebilir. Zira kültürün devinen yapısı sayesinde tüm insanlık, ortak konularda buluşarak belirli bir uyum mekanizması çerçevesinde etkileşime girmekte ve kaynaşmaktadır.

Cemil Meriç “*medeniyet*” kavramının; “ilim ve teknik gelişme”, “şehirleşme” gibi anlamlarla, gelişmiş seviyede bulunan cemiyetler için kullanıldığını belirterek, kelimenin gelinen nokta itibarıyla daha çok; “sanayileşme”, “modernleşme”, “gelişme” gibi sözcüklerle ifade edildiğini söyler (Meriç, 2019b, s. 66). Bir başka açıklamasında ise Meriç, tek bir medeniyetin olmadığını aksine, pek çok medeniyetlerin var olduğunu söyleyerek gelişme ve ilerlemenin de ancak bu “çeşitlilik sayesinde” mümkün olabileceğinin altını çizer (Meriç, 2019a, s. 170). Bu hususta o,

bir toplumun yıkılmasında asıl önemli olan nedenin onun, yalnız başına kalması olduğunu belirterek, sadece “kümülatif” bir şekilde oluşan toplumların birlik oluşturarak ilerleyebileceğini söyler (Meriç, 2019a, s. 169).

Meriç'e göre, her insan toplumunun kendine özgü bir medeniyet anlayışı vardır ve bu konuda milletlerin birbirlerine karşı üstünlük kurma çabaları “kendini beğenmişlik” emaresinden başka bir şey değildir (Meriç, 2020, s. 82). Ayrıca o, kültürün ne olduğunu tanımlamaya çalışırken onu “medeniyet” kavramı ile birlikte mukayeseli bir şekilde ele alarak, her iki sözcüğün de meydana getirdiği karışıklığa dikkat çekmek ister. Bu bağlamda kültür ve medeniyet mefhumlarının “kaypak ve şüpheli” iki arkadaş olduklarını belirterek beraberinde, ortak bir alanı paylaştıklarını söyler (Meriç, 2020, s. 95). Devamında, içeriği ve manası sürekli olarak değişen medeniyet kavramının, tarihsel aşamalara da baktığında geniş bir alan halinde olduğunu, bu bölümlerin hudutlarının çizilmesi gerektiğini vurgular (Meriç, 2020, s. 94). Fakat gelinen nokta itibarıyla karmaşıklığa son derece elverişli olan bu iki kavramı aydınlatmak için başarıya ulaşamadığının da altını çizer (Meriç, 2019b, s. 41). Sonuç olarak Meriç, hem kültürün hem de medeniyetin her ülkede ve coğrafyada farklı manalar taşıdığını belirtir ve bu hususta yapılması gereken şeyin ise ölçülü davranmak olduğunu söyleyerek, yaşayan her kavramın değişime uğramasının normal olarak karşılanması gerektiğini belirtir (Meriç, 2020, s. 98). İşte bu anlayış doğrultusunda o, kelimeler arasında süren tartışmaların sona ermeyeceğini, esasında ne kastedilmek istendiğinin de okuyucunun kendisinin yazılanlardan yola çıkarak anlaması gerektiğini ifade eder (Meriç, 2020, s. 98).

Ayrıca Meriç, “garp medeniyeti” denildiğinde ne anlaşılması gerektiği hususunda ise; “Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan kültürleri”nin anlaşılması gerektiğini belirterek, kültür sözcüğünün belirli bir cemiyete ilişkin olduğunu, “medeniyet”in ise çok daha geniş bir anlamıyla “daha kucaklayıcı bütünler için kullanılması” gerektiğini ifade eder (Meriç, 2019b, s. 66). Bir başka açıklamasında ise Meriç “kültür”ün, insanın fiziki âleme, çevreye istediğini yaptırabilmek amacıyla ortaklaşa oluşturduğu araçlar şeklinde ele alındığını; medeniyetin de insanın ahlaki,

ruhi, fikri alanda yükselmesi amacıyla oluşturulduğu araçlar olarak değerlendirildiğini ve bunları; felsefe, din, hukuk, resim gibi dalların temsil ettiğini belirtir (Meriç, 2019b, s. 65). Yine ona göre kültür ve medeniyet kavramlarının tanımı hakkında bu açıklamaların tam tersini iddia edenlerin de mevcut olduğunu, bu karmaşıklık içerisinde hangisine yönelmek gerektiğini de sorar (Meriç, 2019b, s. 66). Beraberinde kültür ve medeniyet kavramlarının açıklanması konusunda ne kadar emek harcanırsa harcanırsın tam anlamıyla başarıya ulaşamadığının da altını çizer (Meriç, 2019b, s. 41). Bir başka husus ise, Meriç'e göre gerilemiş tüm medeniyetler için engellenemez bir kaderdir ve bunun asıl nedeni; her kültürün, "insanlığın" önemli değerlerinden bir kısmını gerçekleştirdikten sonra, görevini tamamlamış olarak "ölüme mahkûm" olmasıdır (Meriç, 2020, s. 110). Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında denilebilir ki kültür ve medeniyet tasavvurları insan ve onun oluşturduğu toplumla beraber oluşan ve yine onunla birlikte farklı niteliklere bürünerek varlığını sürdürmeye çalışan kavramlardır.

Cemil Meriç'in kültür ve medeniyete dair düşüncelerini kısaca bu şekilde sunmaya çalıştık. Özetle, Meriç için her iki kavram da bugünkü geldiği son nokta itibarıyla, tarif ve tasnifi oldukça karmaşık mefhumlardır. Onun için her iki kavram da, tarihi süreçle birlikte değerlendirilmesi gereken terimlerdir. Zira her iki sözcüğün de oluş ve yok oluş sebepleri bu varlık sahasında cereyan etmektedir. Bu konuda Meriç, "ağaç kökü ile yaşar, insan da öyle; mazi gövdemiz, maziden koştuk istikbale bağlanamadık ne Avrupa'yız ne de Asya" (Meriç, 2019a, s. 297) diyerek, kendi kültür ve medeniyetimize sahip çıkmamızı ve bu durumun tersi olduğunda ise; özümüzü, değerlerimizi kaybederek hiçbir ilerleme kaydedemeyeceğimizi vurgular.

AHLAK VE İNANÇ VARLIĞI OLARAK İNSAN

Tarihi süreçle birlikte bakıldığında "**ahlak**" kavramının düşünürlerce pek çok kez incelendiği ve üzerinde farklı tarif ve tasniflere gidildiği bilinmektedir. Çağrıcı'ya göre kavram "Arapça'da 'sekiye, tabiat, huy' gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur" (Çağrıcı,

1989, ss. 1-9). Frolov ise kavramı, içtimai hayatın her bölümünde, insanların davranışlarını ve ilerleyişlerini, belirli bir nizam çerçevesinde gerçekleştirebilmeleri için oluşturulan bir müessese şeklinde tanımlar (Frolov, 1991, s. 7). Cevizci'ye göre ahlak, insanların kendi anlayışları doğrultusunda hayatlarını sürdürdükleri ve bu anlamda kendilerine kılavuz edindikleri prensipler veya normların tümüdür (Cevizci, 1999, s. 17; Arslan, 2009, s. 132). Bu genel çerçeveden sonra Cemil Meriç'e döndüğümüzde, ahlak kavramının onun düşüncesinde nasıl karşılık bulduğuna kısaca bakılmaya çalışılacaktır.

Cemil Meriç, ahlakın herhangi bir alana, çıkara, menfaate alet edilmeden tek başına, salt bir şekilde mevcut ve anlamlı olması gerektiğine dikkat çeker. Bu bağlamda o, gerçek ahlakın Kant'ın ahlak anlayışı olduğunu söyler. Kant, ahlak yasalarını ortaya koyarken “zorunlu(kategorik) emirler” başlığında sıraladığı üç ilkeden birisi olan: “Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun” (Kant, 2002, s. 46) anlayışı Meriç'in, ahlakın temeli olarak gördüğü ilkedir. Dolayısıyla ona göre amaçlar için her şey feda edilmemeli, insan araç haline getirilmemelidir. Ancak tüm bunlara rağmen “politika” söz konusu olduğu zaman bunun mümkün olmayacağını da altını çizer (Meriç, 2020, s. 248). Zira Meriç'e göre insan, amaçlarına ulaşabilmek için, elinde bulunan imkânlarla yetinmez ve bu noktada her politikacı onun için kısmen de olsa Makyevelist bir düşünce barındırmaktadır (Meriç, 2020, s. 248). Tüm bu düşünceler çerçevesinde yine de ona göre ahlak, siyasetin dışında ayrı bir yere sahiptir. Her politikacı yöntemini uygularken bunu gözeterek davranmalı, kendi çıkarları uğruna ahlakı tamamen araç haline getirmemelidir. Dolayısıyla Cemil Meriç'in, ahlakı; hem bireyin “ödev” nedeniyle gerçekleştirmesi gereken eylemler şeklinde, hem de siyaset konu olduğunda kaçınılmazlaşan bir “politika ahlakı” şeklinde iki kısma ayırdığını söylemek mümkündür.

Yine bu anlayış doğrultusunda Meriç, Marx'ın ahlak konusunda öne sürdüğü şu görüşüne katılarak onunla aynı düşüncede olduğunu belirtir: “Ahlak, burjuvazinin mistifikasyonudur ve burjuvazi ihtilalden sonra

dünya nimetlerine saldırmış, ahlakı da bir mistifikasyon haline getirmiştir” (Meriç, 2018b, s. 247). Bu anlamda burjuvazinin, ahlakı birtakım temel çıkar ve menfaatleri doğrultusunda, onu her şeye alet ederek amaçlarını gerçekleştirmede bir araç, basamak olarak gördüğü söylenebilir. O hâlde denilebilir ki burjuvazi için mühim olan asıl şey, insanları kendi belirlediği davranış ve normlar çerçevesinde hareket ettirmektir ve bu uğurda ahlak, onun için sadece bir araçtır. İşte bu anlayış Meriç'in yukarıda da değindiğimiz üzere belirttiği ahlak düşüncesine ters olmakla beraber, söz konusu politika olduğu zaman bu durum, yine ona göre kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla ahlak konusunda Meriç'in, anlam ve içerik olarak böyle bir ikilemden söz ederek kendi düşüncesini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

Yine Meriç, Kur'an'ın insan üzerinde olan tesirinin önemli olduğuna dikkat çeker ve ayrıca onun, insan için “inanç” noktasındaki etkisine de vurgu yapar (Meriç, 2018b, s. 165). Çünkü Kur'an'da yer alan yasak ve buyruklar, telkin ve öneriler insanın hayatında hem ahlak hem de inanç bakımından büyük bir önem taşır. Dolayısıyla dinin bu yönü ile insanlar üzerindeki etkisi, yaşamın diğer alanlarında da önem taşımakta olup tam da bu yüzden Meriç, adeta onun farklı amaçlar için araç olarak kullanılabileceğini düşünmektedir. Ayrıca o, siyaseti elinde bulunduran kişinin ya inanç yönünde olan ahlakı, yani bütün inançlarına itaat ederek, davranışlarının sonucuna bakmadan, bu yönde ilerlemek olduğunu ya da kendisini yaptığı davranışlardan mesul tutacak olan “iyi niyet”, “temiz kalplilik” vs. duygulardan uzak tutarak “sorumluluk ahlakı”nı tercih etmek zorunda olduğunu söyler (Meriç, 2020, s. 247). Dolayısıyla Meriç'in düşüncesinde ahlakın, görüldüğü üzere siyaset noktasında ondan ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğu bir alana tekabül ettiği söylenebilir.

Ona göre insanın ahlaklı olmasında etkili ve önemli olan ilkelerden birisi de “edep”tir ve bu anlamda kelime, onun için önem taşır. Ayrıca Meriç'e göre edep sözcüğü, batının hümanizm gibi kelimelerle ifade ettiği kavramların tümünü kapsayan bir sözcüktür. Onun düşüncesine göre hümanizm, “imanını kaybeden bir çağın dini”dir ve kelimedenden

çok adeta bir bukalemunu temsil eder (Meriç, 2018a, s. 85). Dolayısıyla insanı bu denli değişken, “kaypak”, “çapraşık” bir sözcükle anlatmaktansa, daha köklü bir kelime olan edep sözcüğüyle açıklamak makul ve anlamlıdır.

Özetle Meriç’in düşüncesinde ahlak, genel olarak insanın kendi iradesiyle, yaşamı çerçevesinde oluşan ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan mefhumdur. Bu yönüyle Meriç’in, Kant’ın ahlak görüşünden etkilendiği ve bu doğrultuda kendi düşüncelerini ifade ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Meriç, insanın eylemde bulunurken onu tamamen ödev duygusuyla yapması gerektiğini, hem karşısındaki hem de ahlakı, bir araç olarak kullanmaması gerektiğinin altını çizer. Ancak tüm bunlara rağmen o, siyasi alanda ahlakın araç olarak kullanılmasının da kaçınılmaz olduğunu belirtir. Ayrıca onun ahlak konusundaki fikirlerinin, Sokrates’in, “insandan ve toplumdaki bağımsız” ahlak normlarının ve kanunlarının mevcut olduğu düşüncesiyle de farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Kısaca Meriç, ahlakın, insanın insan olabilmesinde ve insan kalabilmesindeki önemine işaret eder ve onu, insanın hayatını anlamlı bir zeminde devam ettirebilmesinde mühim bir etken olarak görür. Onun ahlak konusundaki düşüncelerini hem insanın kendi iradesi doğrultusunda ortaya çıkan, bireyin oluşturduğu bir ahlak; hem de politika söz konusu olduğunda kaçınılmazı mümkün olmayan siyasi bir ahlak şeklinde açıklamak mümkündür. Genel olarak ahlakın, insan üzerindeki anlam ve önemini kısaca bu şekilde açıklamaya çalıştıktan sonra, “inanç” kavramının Cemil Meriç’in düşüncesinde nasıl karşılık bulduğuna kısaca bakılmaya çalışılacaktır.

Meriç “*inanç*” hususunda, öncelikle insanın hareket edebilmesi için inanması gerektiği ve onu harekete geçiren şeylerin ise hisleri, içgüdüleri olduğu ve bu anlamda insanın inandığı şey ne olursa olsun severek canını feda edebileceğini belirtir (Meriç, 2018b, s. 135). Dolayısıyla ona göre inanma duygusu, insanın yaşamının kolay olabilmesi bakımından önemli bir etkidir. Yine Meriç’in düşüncesine göre, herhangi bir ulusu ortadan kaldırmanın en kısa yöntemi, öncelikli olarak onun inançlarını ortadan kaldırmaktır (Meriç, 2018b, s. 279). Zira inanç, insanın kişiliğini

yansıtan bir kelimedir ve bu, beraberinde onun yaşadığı toplum, millet, coğrafya için de geçerli bir durumdur (Meriç, 2019a, s. 356). Dolayısıyla Meriç'e göre inanç asildir ve medeniyetlerin oluşmasında etkili olan bir kavramdır (Meriç, 2022, s. 182). Bu noktada inanç, insanı insan yapan temel saiklerden biri ve en önemlisi olmakla beraber, insanın varlığını devam ettirebilmesinde de önemli bir faktördür. Sözelimi bir inanma biçimi olarak din, insanın makul bir zeminde ve düzende yaşamına anlam katmada mühim bir rol oynar. Bu hususta Meriç, "bizim için din; bir kurtuluştur, hayatın kendisidir, medeniyettir" der (Meriç, 2018b, s. 289). Ayrıca dinin, yüz yıllardan bu yana yaşamını devam ettiren kuşakları rahatlığa, huzura erıştiren, "tecrübeden geçmiş bir inançlar manzumesi; sıcak, dost, köklü" şeklinde tanımlayarak önemini vurgular (Meriç, 2022, s. 176). Üstelik bu noktada Meriç, İslamiyet'in insanların tamamına hitap eden bir "dünya görüşü" olduğunu belirtir ve kaynağının da "vahdet, sevgi, adalet" olduğunu söyler (Meriç, 2018b, s. 299). Dolayısıyla din kavramını anlam bakımından, insanın yaşamı boyunca uğradığı çeşitli sıkıntı ve talihsizlikler karşısında, kendisini manevi anlamda iyi hissettiği, emniyet duyduğu mühim bir sığınak şeklinde nitelendirmek mümkündür ve İslam dini de bu doğrultuda Meriç'in düşüncesinde bunları insana sağlayacak bir hoşgörüyü sahiptir. Ayrıca Meriç, bir inanma biçimi olarak dini, insanın kendi iradesi, yetenekleri ölçüsünde idrak etmesinin onun elinde olan bir şey olduğunu belirterek, "zira ummandan bir maşrapalık su alabilirsiniz, idrakınız bir maşrapalık ise eğer" şeklinde ifade eder (Meriç, 2018b, s. 302). Bu bağlamda her insan, kendi müdrikesinin yöneldiği ve seçtiği, ayırt ettiği durumlar neticesinde, belirli bir inanç biçimine yönelebilir ve bu noktada da esas faktörün kendisi olduğu söylenebilir.

Yine Meriç'in düşüncesine göre, "insanın insanlaşması, kutsala inanasması ile başlar ve insan, kutsal için fedakârlık yapan kendisinden daha büyük bir varlığa inanan bir mahlûktur" (Meriç, 2018b, s. 195). Bu nedenle din, kutsal değerler alanında önemli bir kurum olarak, kendisine bağlı olan insanı yücelterek, onu yüksek bir mertebeye yerleştirir (Meriç, 2018b, s. 135). Bu anlayış doğrultusunda denilebilir ki din, insanın hayatta başına gelen ve yaşadığı her türlü zorluk karşısında onun

kendisine yönelmesiyle, manevi bir huzura ulaşmasında önem taşıyan bir alandır. Ayrıca bu durumun bütün toplumlarda çeşitli şekillerde belirginleştiğini de söylemek mümkündür. Zira insan, daha en başından doğarken bile aynı dilde, renkte vs. dünyaya gelmez. İşte bu nedenle her insan için farklı inanç, duygu, düşünce tarzları söz konusu olmaktadır. Sözelimi, tek tanrılı dinlerde inanma “tek” bir tanrının varlığına yönelme şeklinde gerçekleşirken; çok tanrılı dinlerde de bu durumun tersi söz konusu olur. Ayrıca Meriç, inanan kişinin mutsuzluğundan söz etmesini yanlış olarak değerlendirir, çünkü onun düşüncesine göre inanan insan, daima mutludur (Meriç, 2019a, s. 41).

Yine Meriç'e göre, “ne kadar Müslüman varsa o kadar Allah anlayışı vardır; idrak edilemeyen karşısında duyulan acz...” (Meriç, 2018b, s. 270). Bu anlayış çerçevesinden hareketle denilebilir ki insanların inanç karşısındaki tavırları, her bir insan tekinin iradesine özgü olarak şekillendiği için farklı farklıdır ve bu noktada tek bir inanç biçiminden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca Meriç, inanmayan kişilerin inanan insanlara karşı farklı bir tavır içerisinde olmalarının nedenini “kıskançlık” olarak ifade ederek, her insanın aynı Tanrı'ya inandığı zaman her yerin cennet olabileceğini belirtir (Meriç, 2019a, s. 40). Dolayısıyla Meriç'in, çeşitli inanç biçimlerinin varlığından söz ederken aynı zamanda insanların ortak tek bir yaratıcıya inanması haline ilişkin umudunu belirterek, bir inanç birliğinin olmasından yana olduğundan da söz etmek mümkündür. Tüm bunların yanında Meriç, insanları Tanrı düşüncesine, inancına ulaştıracak olan şeyin, belirli normlar çerçevesinde kalarak ve ona göre hareket ederek eylemleri gerektiğini belirtir. Bu bağlamda insan, ne olursa olsun aşırılıklara kaçmadan, belirlenen ölçüye göre hareket ettiğinde Tanrı tasavvuruna ulaşabilir.

Özetle onun düşüncesine göre insan, inancı sayesinde hayattaki her şeye sapsağlam tutunarak yaşamını devam ettiren bir varlıktır. Dolayısıyla o, bir inanç ve ahlak varlığı olarak öne sürdüğü ve savunduğu tüm görüşler için, belirli bir denge ve nizam çerçevesinde hareket etmelidir. Ayrıca Meriç, inanç konusundaki düşüncelerini ifade ederken İslamiyet'in ve dinin insan açısından önemine işaret ederek kendi

düşüncelerini ortaya koyar. Kısacası Meriç için hem ahlak hem de inanç insanın yaşamının daha anlamlı, mutlu ve düzenli olması için gereken şeylerdir ve bunlardan ayrı, bağımsız bir insan düşünmek mümkün değildir.

SONUÇ

İnsan, yaratılış ve varoluş sebebi itibariyle düşünen bir canlıdır ve bu da ancak kendisinde bulunan “akıl” sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda Cemil Meriç, insanı anlamaya ve açıklamaya çalışırken, her konuda akla büyük bir önem vererek, insanın onu öteki varlıklardan farklılaştıran bu akıl sayesinde hareket ettiği zaman, mutlu ve anlamlı bir hayat sürebileceğine inanır. Ancak onun insan anlayışı, akla ve iradeye dayalı, eylem ve değerler alanını birlikte dikkate alan bir anlayıştır. Bu doğrultuda o, insanın akıl varlığı olduğunu, bundan dolayı da eylemlerinin çeşitli olduğunu ve bunların onun davranışlarını, yaşam biçimini şekillendirdiği belirterek, tam da bu yüzden onun “bütünlükçü” bir bakış açısından hareketle değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Bu yüzden, Meriç, her ne kadar insana akılcı veya akli özellikleri ön plana çıkaran bir bakış açısıyla yönelmiş olsa da aslında yazılarına, eserlerine bir bütün olarak baktığımızda, onun, insanın bütün yönlerini ele alan ve onu bütün yönleri ile değerlendirmeye çalışan biri olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlara rağmen yine de kendi düşünce ve yazılarında, her ne kadar bu bütünlükçü yaklaşım fikrinden yana olduğunu belirterek, insanı, sadece belirli bir yönden değerlendiren bilimleri eleştirmiş olsa da bu yaklaşım biçimini, tam olarak kendisinin de başaramadığını söylemek mümkündür. Bunda onun edebiyatçı oluşunun ve deneme tarzı yazıyı tercih etmesinin de etkisi olduğu söylenebilir.

Ayrıca Meriç'in, gerek çocukluğunda yaşadığı bazı problemlerden dolayı gerekse de gözlerini kaybetmesiyle birlikte ortaya çıkan ruh hâlinin oluşturduğu olumsuz bir atmosfer veya okuduğu yazılar, kitaplar vs. nedeniyle düşüncelerinin seyrinde belirli bir istikrarın olmadığını söylemek mümkündür. Yine tüm bunlardan bağımsız olarak şunu belirtmekte yarar vardır: Meriç, gerek eserlerinde gerek yazılarında ve

gerekse öne sürdüğü fikirlerinde, açık seçik bir biçimde insan tanımını yapmasa da bütün çalışmalarının ardında, insan ve yapıp etmelerinin etkileri, sonuçları vardır ve bu manada o, insana özel bir önem ve değer atfeder. Üstelik Meriç, başta edebiyat, tarih, sosyoloji gibi alanlardaki yazı ve düşünceleriyle öne çıksa da, felsefe ve onun edimi olan düşünme etkinliğiyle de yaşamı boyunca iç içe olmuştur. Sözelimi insanın ne'liğinin açıklanmasındaki tavrı, kültürün insan üzerindeki etkisi ve onun insanla birlikte nasıl şekillendiği düşüncesi veya ahlak konusundaki görüşlerini belirtirken Kant'ın ahlak anlayışından etkilenmesi ve düşüncelerini de bu zeminde dillendirmesi felsefe ile olan ilişkisinin boyutunu göstermektedir. Dolayısıyla Meriç, her konuda düşünmeye ve düşünceye ayrı bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda o, bir filozofun yetişmesindeki esas etkenin, onun her alanda ve konuda düşünebilmesi olduğunu belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1987). Çağdaş Felsefe; Kant'tan Günümüze *Felsefe Akımları*. İnkılap Kitabevi.
- Arslan, A. (2009). *Felsefeye Giriş*. Adres Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.). Cem Yayınevi.
- Gökberk, M. (1961). Pozitivizm ve Geist Felsefesi. *Felsefe Arhivi Dergisi*, (12), s.26.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Atalay, L. (2018). 1930'lu Türkiye'sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (28), 183-212.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2018a). *Kırk Ambar Cilt 1 Rümuz-ül Edeb*. İletişim Yayınları.

- Meriç, C. (2018b). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2019a). *Jurnal Cilt 1*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2019b). *Kültürden İrfana*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2020). *Umrandan Uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2022). *Bu Ülke*. İletişim Yayınları.
- Scheler, M. (1988). *İnsanın Kosmos'taki Yeri*. (T. Mengüşoğlu, Çev.). Yaprak Yayınevi.
- TDV. (1989). *Ahlâk. İçinde İslam Ansiklopedisi*. (ss.1-9). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Uygur, N. (2018). *Yaşama Felsefesi*. Yapı Kredi Yayınları.